

*Сокаль В. А.,**кандидат педагогічних наук, доцент
Національний університет водного
господарства та природокористування, м.Рівне*

Постановка проблеми. Необхідною умовою динамічного розвитку суспільства є постійне підвищення рівня професійного розвитку спеціалістів різних галузей народного господарства. Система підготовки студентів у вищих навчальних закладах України повинна забезпечувати високий рівень їх професійної підготовки, соціальної активності й освіченості. Оскільки основний зміст педагогічної діяльності має ціннісно-гуманістичний характер, який визначає сутність і мету навчання у вищому навчальному закладі, то викладач виступаючи носієм гуманістичних цінностей, робить свій посильний внесок у розвиток культури суспільства.

У професійній діяльності при вирішенні навчально-виховних проблем, викладач на перше місце ставить не власні інтереси, а інтереси студентів, будує відносини на основі об'єктивності і власної відповідальності за результати соціально-виховної роботи. Саме тому, важливим компонентом професійної культури викладача вищого навчального закладу є культура спілкування.

Аналіз наукових досліджень і публікацій свідчить, що проблеми формування комунікативної культури викладача вищого навчального закладу базується на наукових дослідженнях психологів, педагогів і філософів і залежить від: творчої особистості вчителя (О.Киричук, В.Моляко, Т.Нетчинова, Т.Флоренська), структури вербальної взаємодії викладача і студента (О.Бодальов, А.Брудний, В.Грехнев, В.Кан-Калік, О.Леонтьєв, С.Мусатов, А.Реан, М.Тоба, І.Тодорова, А.Хараш), змісту, етично-гуманістичної сутності (К.Альбуханова-Славська, О.Бодальов, О.Бондаренко, Л.Петровська).

Дослідження з вивчення специфіки підготовки майбутніх фахівців в контексті сучасних проблем комунікації проводили А.Алексюк, Н. Боритко, Н.Волкова, В.Гриньова, І.Зязюн, А.Капська, О.В.Киричук, Л.Рувинський, Т.Шепеленко, Т.Чмут та інші.

Однак дослідниками не знайдено змістового наповнення педагогічного спілкування у формуванні комунікативної культури та духовних цінностей студентів технічних ВНЗ.

Мета статті - визначити особливості культури спілкування викладачів та студентів, типи та стилі спілкування у вищому технічному навчальному закладу.

Виклад основного матеріалу. Аналіз науково-педагогічної літератури [1, 2, 5, 7] та практичний досвід, свідчать, що кожен викладач, незалежно від зайнятості у системі професійних стосунків, рівня особистісного розвитку, лише тоді може вважати себе освіченою людиною, коли він досягне досконалості у галузі спілкування із своїми студентами.

Історико-педагогічний аналіз комунікативного досвіду попередніх поколінь дозволяє нам зрозуміти сутність феномену «комунікативна культура», визначити його теоретичні основи. На дофілософському етапі розвитку людства, проблема людського спілкування не виокремлювалася як самостійна. Видатні древньогрецькі філософи велику увагу приділяли саме спілкуванню, вважаючи що світ можна завоювати впливом на людську свідомість за допомогою слова. Так, Сократ висунув на перший план питання міжособистісних відносин, які окреслили предмет риторики і етики. Арістотель, як і його учитель Платон, вивчав засоби і методи ефективного спілкування. Дж. Локк доводив, що важливим аспектом професійної діяльності педагога є саме комунікативна культура. Учитель німецьких учителів А. Дістервег, володіння мистецтвом спілкування вважав основним у професійній діяльності педагога [6].

На початку ХХ століття проблема культури спілкування почала досліджуватись більш глибоко і різнобічно. Проблеми педагогічного спілкування розглядаються у працях А.С.Макаренка (педагогічна техніка, невербальне спілкування), В.О.Сухомлинського (культура педагогічного спілкування, педагогічне співробітництво у процесі спілкування). Термін «культура спілкування» вперше був введений у науковий обіг у 80-ті рр. ХХ ст. [7, с.35].

Культура спілкування особистості визначається, як система знань, норм, цінностей та зразків поведінки, прийнятих у суспільстві та вмінь особистості органічно, природно і невимушено реалізувати їх у діловому й емоційному спілкуванні. При цьому комунікативна культура вбирає загальні ознаки культури, відображаючи специфічний характер комунікації [3, с.123].

Під культурою спілкування викладача вищого навчального закладу, ми розуміємо такий ступінь розвитку його комунікативних якостей, який дозволяє ефективно й комплексно встановлювати стосунки зі студентами у процесі професійної діяльності.

Усі варіанти стилів спілкування можна звести до двох типів: монологічного та діалогічного. Видатні педагогі-гуманісти В.Сухомлинський, Я.Корчак, А.Макаренко саме у діалогічному спілкуванні вбачали сутність навчально-виховного процесу та педагогіки співробітництва тому, що повноцінний діалог не може відбуватися без рівності позицій вихователя і вихованця, без розвиненої комунікативної культури педагога [1].

Кан-Калік В.А. структурує процес професійно-педагогічної комунікативної взаємодії за такими етапами:

1. Прогностичний етап. Моделювання педагогом майбутнього спілкування. Метою цього етапу є планування та прогнозування змісту, структури, засобів педагогічного спілкування.

2. Початковий етап. Його мета – встановлення емоційно-ділового контакту у процесі взаємодії між викладачами та студентами («комунікативна атака»).

3. Заключний етап характеризується задоволенням комунікативних та альтруїстичних емоцій. Серед комунікативних емоцій вирізняють бажання ділитися думками, повагу до учасників спілкування. Альтруїстичні емоції пов'язані з бажанням приносити радість людям, з якими спілкуються, із співпереживанням радості іншого.

Таким чином, В.А.Кан-Калік виділяє такі стилі педагогічного спілкування: спілкування на основі дружнього ставлення; спілкування на основі захопленості спільною творчою діяльністю; спілкування-дистанція; спілкування-загравання [4].

Сучасні погляди на поняття «комунікативна культура» дозволяють згрупувати та їх за напрямками:

- аксіологічним (цінності і професійні уснаовки, на які орієнтується педагог у міжособистісному спілкуванні);
- особистісним (особистісні риси викладача, що забезпечують ефективність педагогічної комунікації);
- діяльнісним (об'єм знань педагога про культуру педагогічного спілкування і професійні комунікативні уміння).

З позицій аксіологічного, особистісного і діяльнісного підходів, можна дійти висновку, що комунікативна культура педагога - це складний соціально-педагогічний феномен, який складає систему взаємообумовлених і взаємодоповнюючих елементів [6, с.532].

Белоусова Л., доводить, що проблеми, які виникають під час спілкування викладачів та студентів утруднюють процес навчання у вищому навчальному закладі. Якщо у викладача відсутнє терпіння, він іронічно або байдуже ставиться до проблем студентів, це породжує недовіру, лицемірство, фальш у стосунках між викладачами та студентами і, в свою чергу, призводить до низького рівня засвоєння матеріалу, втрати інтересу до навчання, пропусків занять та розвитку різних конфліктних ситуацій [2, с. 149].

Оскільки значну роль у педагогічній діяльності викладача відіграє комунікація, відповідно культура спілкування педагога охоплює всю сукупність педагогічної взаємодії між викладачами та студентами.

Виховний вплив педагогічного спілкування у системі вищої освіти спрямований на розвиток у студентів вищих технічних закладів комунікативної грамотності у вигляді знань, комунікативної компетентності у сфері морально-етичних норм та змістового, культуротворчого компонентів в контексті формування цінностей.

Капська А.Й. при визначенні структури комунікативної культури, критеріїв її сформованості враховувала три сторони спілкування: комунікативну, інтерактивну і перцептивну.

За змістом культура спілкування педагога представлена такими структурними компонентами:

- інформаційний компонент передбачає вміння правильно виражати свої думки за допомогою всіх засобів спілкування, не лише мовних;

- пізнавальний компонент включає вміння бути почутим та зрозумілим не лише одним студентом, але й студентським колективом;

- мотиваційно-вольовий компонент спілкування включає в себе позитивні мотиви та установки спілкування, ставлення педагога до інших, вміння приваблювати до себе людей, товариствість, колективізм, справедливість та доброзичливість.

- організаційно-діяльнісний компонент характеризує сторону спілкування, пов'язану із взаємодією людей, з організацією їх сумісної діяльності [5, с.146].

Чмут Т.К. у своїх дослідженнях визначила, що у зміст комунікативної культури входять такі елементи:

1. Комунікативні настанови.
2. Знання про комунікативні культуру.
3. Комунікативні уміння.

До головних компонентів утворення високого рівня культури спілкування Т.Чмут відносить: 1) комунікативні установки, які «включають» механізми спілкування; 2) знання: норм спілкування, прийнятих у суспільстві; психології спілкування (категорій, закономірностей, механізмів); психології сприймання і розуміння одне одного; 3) вміння застосовувати ці знання відповідно до загальнолюдських цінностей [7, с. 35–36].

Елементами комунікативної культури викладача ВНЗ за дослідженнями Т.І.Туркот є

- уміння педагогічно доцільно організувати педагогічне спілкування і керувати ним
- уміння стимулювати спілкування
- уміння педагогічно-доцільно організувати обмін інформацією (діалогічне спілкування)
- уміння ефективно використовувати засоби вербальної та невербальної комунікації
- педагогічна техніка [6, с.538].

Важливою умовою культури спілкування викладача вищого навчального закладу є уміння володіти первинною діагностикою комунікативності своїх студентів. При цьому слід пам'ятати, що не можна оцінювати людину та її можливості щодо спілкування без врахування соціального оточення та перспектив розвитку особистості.

У працях С.І.Воронкіної доведено, що вбільшості випадків, викладачі у студентах оцінюють насамперед інтелектуальні якості і менше особистісні. Педагогічна майстерність викладачів ВНЗ визначає повноту, адекватність та обґрунтованість оцінок викладачами студентів. За дослідженнями І.І.Скрип'юка лише 30% викладачів у змозі адекватно оцінити взаємини студентів у групі. Педагог повинен завжди пам'ятати про те, що ідея для студента невіддільна від особистості викладача. Спілкування у вищому навчальному закладі має знімати негативні емоції, викликати радість збагачення, прагу діяльності, сприяти «соціально-психологічній оптимізації навчально-виховного процесу» [2, с. 89].

Момент спілкування змушує студента та педагога усвідомити і застосовувати той спосіб чи стиль спілкування який є найефективнішим у даній ситуації. Ми вважаємо, що виділити загальний рівень культури спілкування у педагогічному процесі та його вплив на розвиток комунікативних якостей у студентів можна у бесіді, ситуаціях спілкування, тренінгових заняттях.

Тренінги можна розглядати як форму педагогічної взаємодії, поза як вони дають можливість змодельовувати ситуації, у яких виявляються людські взаємини, а також адаптувати педагогічні знання до умов і виховних завдань, які на сьогодні існують у соціумі. Вони сприяють формуванню поваги до партнерів по навчально-виховному процесу, взаємодопомоги, порозуміння, творчого підходу до професійної діяльності.

Розглядаючи проблеми культури спілкування викладача вищого навчального закладу зі студентами у процесі виховної роботи, не можна оминати такого аспекту, як спілкування з інтровертними особистостями. Інтровертність - це спрямованість особистості на свій внутрішній світ, надання переваги вузьким, інтимним формам, а не широкому колу спілкування. Для інтровертів характерна напруженість при включенні у спілкування. і відчуття дискомфорту наодинці із собою чи добре знайомою людиною. Педагогу потрібно прикласти багато зусиль, щоб завоювати довіру, щоб такий студент відкрито розповів про себе, про життєві плани.

Саме тому великого значення для викладача ВНЗ набуває проблема вибору способів спілкування. Способи спілкування спрямовані на встановлення контакту, пізнання один одного, організацію взаємодії та обмін інформацією, почуттями, оцінками, ідеями, думками. Дії можуть бути різноманітними, вони можуть ускладнювати процес спілкування, тому їх доцільно об'єднувати у способи, які будуть давати характеристику діям тих суб'єктів, які вступили у спілкування.

До способів спілкування викладача вищого навчального закладу, можна віднести ті, які служать для обміну інформацією і ті, які використовуються з метою впливу на студента.

В основі всіх цих способів спілкування лежать офіційний та неофіційний види спілкування. В основу офіційного виду спілкування покладені адміністративно-правові та морально-психологічні норми взаємозв'язків. Саме цей вид спілкування об'єднує викладачів вищих навчальних закладів та студентів у мотивах та меті професійної діяльності, почутті відповідальності за досягнення конкретного результату.

Неофіційний вид спілкування передбачає взаємини педагога з об'єктом спілкування в умовах не пов'язаних із сферою навчальної діяльності. В основу даного виду спілкування покладені моральні норми, які вимагають від тих хто спілкується, високої моральної культури, такту у взаємостосунках.

На основі особливостей взаємодії людини з іншими людьми або певними колективами у педагогіці склалися такі стилі спілкування:

1. Авторитарний – ґрунтується на беззаперечному підкоренні окремої людини або колективу владній особистості. Основний засіб впливу на вихованців – вказівка, наказ, розпорядження, інструкція.

2. Ліберальний – ґрунтується на безпринципному, байдужому ставленні до негативних дій вихованців.

3. Демократичний – ґрунтується на врахуванні думки і волі колективу в організації життєдіяльності.

4. Змішаний – проглядаються елементи всіх стилів. [3, с.323].

Капська Г.Й визначає такі стилі спілкування як:

1. Гуманістичний стиль спілкування відображає особистісне спілкування, яке задовільняє інтереси людини у співчутті, співпереживанні та розумінні.

2. Маніпулятивний стиль спілкування зустрічається переважно у сумісній діяльності людей, і виявляється у вмінні управляти і скеровувати спілкування іншої людини у вигідне для себе русло.

3. Ритуальний стиль спілкування використовується для підтримки зв'язків у соціумі, підкріпленні уявлення про себе, як члена суспільства. [5, с.126].

Незаперечним є вплив стилю педагогічного спілкування на успішність та результативність навчання у вищому навчальному закладі. Так у дослідженні Е.Я.Захарової було доведено, що викладачі, які готові перейти на інший стиль спілкування через його непродуктивний характер, не вбачають шляхів зміни сформованого у них стереопиту спілкування. Можливість зміни та корекції стилю спілкування автор вбачає у розроблених для цієї мети імітаційних ігор-тренінгів, реалізованих у діалоговому режимі за допомогою ТЗН. Практичне застосування цієї методики, показало, що найбільш доступним для корекції є конформний стиль педагогічного спілкування і менш піддатливий – індіферентний. Найефективнішим стилем спілкування у ВНЗ, однозначно визначений демократичний стиль. Дослідженнями Е.Я.Захарової доведено, що педагогічному процесі вищого навчального закладу 60% викладачів мають явно виражену авторитарну спрямованість у спілкуванні зі студентами.

Братченко С.Л., досліджуючи проблему спілкування студентів технічних вищих навчальних закладів, які в майбутньому можуть працювати керівниками й організаторами виробництва, виявив, що 75% із них мають такий же авторитарний тип спрямованості спілкування [1].

На нашу думку, ефективність педагогічного спілкування викладача залежить від рівня сформованості його комунікативної культури основою якої є комунікабельність. Під комунікабельністю розуміється здатність відчувати задоволення від процесу спілкування з іншими людьми.

Важливого значення у роботі з удосконалення культури спілкування викладача вищого навчального закладу набуває методика визначення стилю спілкування.

Метою даної методики є визначення стилю спілкування викладача вищого навчального закладу притаманному в тій чи іншій ситуації та на певному етапі діяльності. Питання відображають відповіді, які стосуються стилів спілкування. Обробка результатів здійснюється шляхом підрахунків "-" та "+". За більшістю "+" можна визначити стиль, який використовує педагог у своїй діяльності.

В результаті експериментальної роботи доведено, що авторитарний, демократичний або ліберальний стилі спілкування частіше використовуються викладачами технічних вищих навчальних закладів при проведенні навчально-наукової роботи (87%).

У позааудиторний час, при проведенні виховної роботи зі студентами найчастіше використовуються гуманістичний, маніпулятивний та ритуальний стилі педагогічного спілкування (76%).

Досліджуючи проблему стилів спілкування у навчальному закладі технічного профілю ми дійшли висновку, що стиль спілкування змінюється залежно і від профілю дисциплін. Так, при викладанні дисциплін технічного і природничо-математичного циклу частіше застосовується авторитарно-демократичний стиль спілкування (68%). Відповідно при викладанні дисциплін суспільного та психолого-педагогічного циклів – ліберально-демократичний (72%).

Педагогу у своїх професійній діяльності потрібно використовувати одночасно різні види, типи та стилі спілкування, збагачуючи та удосконалюючи сам процес педагогічної взаємодії.

Висновки. Отже, культура спілкування викладача вищого навчального закладу є невід'ємною частиною його професійної діяльності, виступає як найважливіший показник його вихованості та професійності. Культура спілкування допомагає педагогу: ефективно і компетентно викладати навчальний матеріал; проводити виховну роботу з метою формування ціннісних орієнтацій сучасного студентства.

На сучасному етапі розвитку суспільства, спрямованості вищої освіти на інформаційні та особистісно-орієнтовані технології навчання з метою формування професійної компетентності студентів вищих технічних закладів, викладачу необхідно постійно удосконалювати власну культуру спілкування та шукати ефективні шляхи підвищення комунікативності студентів.

Подальшої розробки потребують питання підвищення рівня культури спілкування викладача вищого навчального закладу технічного профілю, пошуку нових технологій котрі спрямовуються на розвиток мовленнєвої та комунікативної компетентності студентів у процесі навчання, проблема психологічного контакту між студентами та викладачами у процесі педагогічного спілкування.

Резюме. В статті розглядаються питання спілкування викладачів у процесі професійної діяльності у вищому навчальному закладі технічного профілю. Здійснено історико-педагогічний аналіз комунікативного досвіду попередніх поколінь, визначені його теоретичні основи. Розкриваються види та стилі спілкування у ВНЗ технічного профілю. Розкрито змістове наповнення педагогічного спілкування, структура комунікативної взаємодії викладача і студента у навчально-виховному процесі. Визначено залежність стилю педагогічного спілкування від профілю навчальної дисципліни та виду діяльності. **Ключові слова:** педагогічне спілкування, комунікативна культура, стилі спілкування, види спілкування, комунікативна взаємодія.

Резюме. В статье рассматриваются вопросы общения преподавателей в процессе профессиональной деятельности в высшем учебном заведении технического профиля. Осуществлен историко-педагогический анализ коммуникативного опыта предыдущих поколений, определены его теоретические основы. Раскрываются виды и стили общения в вузе технического профиля. Раскрыто содержательное наполнение педагогического общения, структура коммуникативного взаимодействия преподавателя и студента в учебно-воспитательном процессе. Определено зависимость стили

педагогического общения от профиля учебной дисциплины и вида деятельности. **Ключевые слова:** педагогической общении, коммуникативная культура, стили общения, виды общения, коммуникативной взаимодействие.

Summary This paper deals with teachers communication in the course of professional activity at higher educational establishments of technical profile. The historical and pedagogical analysis of previous generations communicative experience has been done and its theoretical foundations have been defined. The types and styles of communication at the university of technical profile have been revealed . The informative content of pedagogical communication and the structure of teacher-and-student communicative interaction during the educational process have been identified. The dependence of pedagogical communication style on the profile of the discipline and the type of activity has been also distinguished. **Keywords:** teacher communication, communication culture, communication styles, types of communication, communicative interaction.

Література

1. Братченко С.Л. Развитие у студентов направленности на диалогическое общение в условиях групповой формы обучения: Дис...канд.економ.наук./С.Л.Братченко. – Л., 1987 – 189 с.
2. Белоусова Л. О. Виховна система ВНЗ: питання теорії та практики / Л. О. Белоусова . – Х.: НУА, 2004. – 145 с.
3. Бутенко Н.Ю. Комунікативні процеси у навчанні: Підручник. / Н.Ю.Бутенко – К.: КНЕУ, 2004. – 383 с.
4. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении / В.А.Кан-Калик – М., 1987. – С.97-100.
5. Капська А.Й. Соціальна робота / А.Й.Капська. – К., 2005. – 325 с.
6. Туркот Т.І. Педагогіка вищої школи: навч. посібник / Т. І.Туркот. - К.: Кондор, 2011. - 628 с.
7. Чмут Т.К. Культура спілкування: навч. посіб. для студентів і викладачів вищих навчальних закладів. / Т. К. Чмут. — Хмельницький: «ХІРУП», 1999. — 358 с.